

УДК 141.312

В.М.ВАНДИШЕВ (доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії)

Сумський державний університет, Суми, Україна

E-mail: alburnus@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПТОЛОГІЇ

Концептологія спирається на існуючу сукупність уявлень про концепти як про висхідні поняття, як інноваційні ідеї, що містять у собі значний творчий потенціал. Лінгвістичне і філософське бачення природи і сутності концепту виявляє певні розбіжності. На думку деяких дослідників, концептами стають тільки ті явища дійсності, які є актуальними і цінними для певної культури. Феномен концептуалізму потребує осмислення як нова лінгвофілософська методологія.

Ключові слова: *концепт, концептологія, інновація, реальність, лінгвофілософія*

Вступ

Наукова картина світу, процес формування якої ми нині спостерігаємо, свідчить про появу значної кількості моделей можливих світів, можливих пізнавальних і суспільних практик. Тому можна стверджувати, що поняття «реальність» цілком обґрунтовано стало об'єктом такого ж віртуального моделювання. При цьому визнається концептуальна заданість нових реальностей. Отже, існують достатньо підстав для того, щоб концептуалізм [див.: 4] визначити як філософію висхідних понять, як конструктивну діяльність мислення в області концептів і загальних понять.

Отже, зважаючи на сказане вище, природно оцінити нинішні уявлення про концепт як про поняття, але поняття, яке без сумніву, є багатозначним. Достатньо поширеним є уявлення про концепт як інноваційну ідею, що містить у собі значний творчий потенціал або креативний сенс. Річ, механізм, або машину, за допомогою яких демонструють інноваційну ідею, називають концепт-продуктом. Сьогодні часто ми це бачимо, наприклад, у репортажах з автосалонів, де представляють у єдиному екземплярі concept-car. Поширено сьогодні і поняття concept-art – напрям в мистецтві, покликаний відображати тільки ідею, а не форму або зовнішні атрибути. Можна відзначити також і поширене в суспільно-історичних науках поняття соціальний концепт (конструкт) як породження конкретної культури або суспільства, що існує виключно внаслідок того, що люди згодні діяти так, ніби воно існує, або згодні слідувати певним умовним правилам.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати особливості теоретико-методологічного підходу до визначення феномену концепту, як однієї з форм відображення загального в літературно-художньому процесі.

Обговорення проблеми

Прискіпливому досліднику сучасного літературно-художнього процесу впадає в око інтенсивна літературна і науково-дослідницька діяльність з приводу мовних феноменів у сучасній художній літературі.

Значною мірою ця діяльність обертається навколо поняття «концепт». Сьогодні достатньо часто у філологічних і лінгвофілософських дослідженнях зустрічаємо поняття концепт в сенсі стійкої мовної або авторської ідеї, що має традиційний вираз. Причому дослідників часто просто «зачаровує» сам термін концепт, тоді як в попередні часи вони обмежилися б терміном мотив. І цього було б цілком досить, щоб виразити задум автора того чи іншого твору і поширені в нім ідеї. У філософії і лінгвістиці концепт – це зміст поняття, смислове значення імені або знаку. Причому тут концепт відрізняється від самого знаку і від його наочного значення (денотата, обсягу поняття), хоча ототожнюється з поняттям і сигніфікатом.

О.С. Переломова відзначає: «Загальномовні концепти в художніх творах виконують текстотвірну функцію, стають стрижневими лексемами-інтертекстами текстового простору» [3, 129]. Звідси і в цитованій роботі О.С. Переломової як об'єкт дослідження вибрані концепт самотність в поезіях П. Тичини, концепт дорога в мовотворенні В. Шевчука, концепт сакрального часо-простору в творчості О. Олеса й ін. Таким же чином досліджені і текстові простори творів різних авторів, які вводять у свої твори, наприклад, концепт Україна. Цілком природно, що багатьом художнім текстам притаманні описи різних предметів, явищ і процесів реальності. Проте, чи правомірно визначати їх як концепти? Уважаю, що далеко не всі предмети і явища можуть бути підведені під визначення концепту. «А концептами стають тільки ті явища дійсності, котрі є актуальними й цінними для певної культури, – стверджує О.С. Переломова. – Крім того, концепт містить у собі не лише значення слова, яке відображає той предмет, у якому це слово правильно вжито. Концепт – це головним чином смисл слова, де поряд з денотативним значна вагомість конотативного значення (у вигляді емоційного, експресивного, аксіологічного забарвлення)» [там же, 130]. Тому застосування ряду понять, таких, наприклад, як «кінь» чи «хата» як концептів, викликає серйозні заперечення у зв'язку з особливостями змісту концепту і його ролі в художній творчості.

Зрозуміло, що список нових концептів, які відповідають духу часу і потребам суспільства, спричиняє за собою нові життєві відносини, нове розуміння етно-національних, конфесійних і аксіологічних змін, які підносять у художній літературі, а певною мірою і в медіа, в ранг апріорних характеристик. Список концептуальних персонажів ніким і ніколи не може бути закритий, а тому відіграє важливу роль у розвитку і змінах як філософії, так і загальнокультурного простору в цілому. Важливо зрозуміти тенденцію до зростання різноманітності, не намагаючись зводити її до аморфної єдності. Але повернімося до уявлення про концепт як інноваційну ідею, що містить у собі значний творчий потенціал або креативний сенс. З нових досліджень сутності й історії концепту, звісно, найбільш фундаментальною є робота Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі [див.: 1]. Автори стверджують: «...філософія – не просто мистецтво формувати, винаходити або ж виготовляти концепти, бо

Вандишев В.М., 2012

концепти – це не обов'язково форми, знахідки або продукти. Точніше буде сказати, що філософія – дисципліна, яка здійснює творення концептів... Творити все нові концепти – такий предмет філософії. Оскільки концепт повинен бути створений, він пов'язаний з філософом як людиною, яка володіє ним в потенції, у якої є для цього потенція і майстерність. На це не можна заперечувати тим, що про «творчість» зазвичай говорять стосовно плотських речей і до мистецтв, – мистецтво філософа надає існування також і мисленим сутностям, а філософські концепти також суть «sensibilia». Власне, науки, мистецтва і філософії мають однаково творчий характер, просто одна лише філософія здатна творити концепти в точному сенсі слова. Концепти не чекають нас вже готовими, на зразок небесних тіл. У концептів не буває небес (виділено мною. – В.В.). Їх слід винаходити, виготовляти або, швидше, творити, і без підпису того, хто їх створив, вони ніщо» [там же, 14-15].

Зміст і сенс приведеної вище цитати дозволяє прояснити значною мірою і сутність літературно-художньої творчості, і сутність образотворчого мистецтва, орієнтованого на творіння образів. Бо первинне просте сприйняття і наслідування існуючим образам, що мають концептуальну природу, що властиве кожній творчій особі, на якомусь етапі їх творчості здатне переростати, в свою чергу, в творіння концептів. Реально, кожен видатний письменник і художник – творець концептів. Тому акцент на необхідність сприйняття феномену концептотворення не новий. Вже Ф. Ніцше наполягав на тому, що філософи повинні не просто приймати дані ним концепти, щоб чистити їх і наводити на них лиск. Навпаки, філософ повинен сам їх виробляти, творити, утверджувати і переконувати людей ними користуватися. А особливо філософ повинен не довіряти саме концептам, якщо він не сам їх створив. Чого вартий філософ, якщо про нього можна сказати: він не створив жодного концепту? – ставить запитання Ніцше. Розглядаючи філософське і лінгвістичне розуміння природи і сутності концепту, ми виявляємо певні розбіжності, хоча думка О.С. Переломової про те, що «концептами стають тільки ті явища дійсності, які є актуальними і цінними для певної культури» цілком могло б стати тут певним компромісом.

Можливо, і спроба віддати пальму першості в справі творіння концептів одній лише філософії може виявитися помилковою. Жіль Дельоз і Фелікс Гваттарі впевнені, що філософія не є ні спогляданням, ні рефлексією, ні комунікацією, хоча через різні історичні умови і здатність кожної дисципліни породжувати свої власні ілюзії і ховатися за нею ж спеціально наведеним туманом бралось за основу те або інше. Споглядання властиве різним наукам, оскільки споглядання суть самі ж речі, що розглядаються в ході творіння відповідних концептів. Філософію не можна розглядати лише як рефлексію, оскільки така характерна для багатьох наук і мистецтв. Цілком прийнятна думка про те, що ні математики-теоретики, ні фізики-теоретики навряд чи очікували філософських одкровень, щоб розмірковувати про математику чи фізику, як і художники – про живопис чи

Методологічні аспекти концептології

музику. Поза сумнівом, що рефлексія невід'ємно належить їх власній творчості. Те ж саме стосується і комунікативного начала в філософії, оскільки таке не можна розглядати як її пріоритет. Звідси і висновок, який зробили Дельоз і Гваттарі: «Філософія не зайнята ні спогляданням, ні рефлексією, ні комунікацією, хоч їй і доводиться створювати концепти для цих активних або пасивних станів. Споглядання, рефлексія і комунікація – це не дисципліни, а машини, за допомогою яких у будь-яких дисциплінах утворюються Універсалії» [там же, 15].

Творчість завжди одинична, і концепт як власне філософське і художнє творіння завжди є щось одиничне. Щонайперший принцип філософії полягає в тому, що Універсалії нічого не пояснюють, вони самі підлягають поясненню. У свою чергу, принцип літературно-художньої творчості полягає в тому, що концепт потребує інтуїтивно-плотського сприйняття і оцінки його матерії (зміст) і форми. Творіння або конструювання концептів вже сьогодні стає актуальним. Природно, що вчення про лінгвістичну конструкцію може претендувати на один з важливих напрямів наукової лінгвофілософії. Важко заперечувати, що відсутність належного поняття конструкції перешкоджає багатьом наочно і результативно брати участь у розвитку як лінгвістики, так і філософії. А наукова конструкція припускає досконалу нероздільність змісту і форми літературно-художнього концепту. Важливим моментом верифікації концепту можна вважати те, на яких підставах він вибудовується. Невідповідність змісту і форми концепту і приводить до штучності його створення. Перехід, що намітився від описово-узагальнюючих до конструюючих функцій гуманітарного дискурсу, співпадає з ходом методологічного розвитку останніх десятиліть. І у філософії, і в гуманітарних науках, починаючи з середини ХХ століття, очевидна тенденція до лінгвістичного аналізу. Ця тенденція притаманна як європейському структуралізму і постструктуралізму, так і англо-американській аналітичній традиції як аналіз семантичних, граматичних і логічних структур. Концептуалізм можна розглядати і як продовження, і як подолання цієї тенденції. «Лінгвістичний поворот» переходить з аналітичної в синтетичну фазу. Оскільки ж предмет і філософії, і всіх лінгвоцентричних і текстоцентричних гуманітарних наук (філологія, літературознавство й ін.) представлений, перш за все, в мові, то і своє завдання ці науки все більше вбачають в тому, щоб не тільки досліджувати, але й істотно розширювати існуючу мову. Це завдання можна конкретизувати: синтез нових слів, понять, універсалій, концептів, лексичних і концептуальних полів, збільшення обсягу того, що говоримо, а значить, і мислимого.

Концептуалізм – це ще й смислова насиченість або подієвість (событийность): перехід з одного мислительного поля в інше. Ю.М. Лотман відзначає, що структурна поетика встановила поширеність в сюжетних лініях творів, разом з іншими подіями, «...переміщення персонажа через кордон семантичного поля» [2, 224]. Прикладами можуть бути відповідні сюжети, коли герой потрапляє з одного світу до іншого, з провінції в

Вандишев В.М., 2012

столицю, з обивателів у революціонери і тому подібне. Повною мірою це відноситься і до теоретичних текстів, в яких постійно має місце перехід межі між поняттями, групами понять, а також і між різними сферами розуму. Інтенсивність смислової подієвості тексту також може породжувати концепти, що залежить як від міцності меж, що перетинаються, так і від енергії, що застосовується для їх подолання. Концептуалізм, як творення концептів у гуманітарних науках, – це сюжетне мислення, що ініціює смислові події, будує концепти, що революціонізує наявну картину світу. Природно, концептуалізм, що розглядається нами, не можна зводити до вузькопрактичних соціально(філософсько)-ідеологічних напрямів, які представлені, наприклад, марксизмом чи ніцшеанством. Ми розглядаємо концептуалізм поза політичною дією, спрямованою на зміну суспільного життя. Концептуалізм – це з самого початку смислонароджуюча філософська діяльність. Здібність до такої прокидається в творчій особі не тільки філософа, але й письменника, поета, художника в певному психоемоційному стані, коли вони виявляють у собі і через себе архетипне почало.

Розглядаючи природу концептів і перспективу розвитку основних напрямів концептивізму на матеріалі філософії і гуманітарних наук, М. Епштейн відзначає: «Розвиток філософії є не зміна напрямів, але прискорення смислових подій, ущільнення їх в одиницях часу і письма. ...філософія стає на власний ґрунт мислимості, тобто вже не пояснює дійсність і не змінює її, не зводить її до несуперечливої концепції і не втручається в хід історії, а створює власну історію смислових подій і космологію можливих світів» [4, 60]. Власне, у філософії і не залишається особливого вибору в умовах світу, що змінюється. Світ все більш стає віртуальним і фантастичним, про що свідчить і література, і кіно (телебачення), де вже практично ніхто і не приховує вигаданості ні героїв, ні ситуацій, ні просторово-часового контексту того, що відбувається. Техніка ХХІ століття стає фундаментальною, завдяки просуванню науки в мікро- і макросвіт, в будову мозку і таємниці людської психіки. Автори фантастичних кіберкниг і творці комп'ютерних ігор формують параметри віртуальних світів, число вимірів, співвідношення причини і наслідку, напрям плину часу, долю, умови і параметри смерті героїв, що раніше було практично і неможливо і несприйнятно.

Висновки

Таким чином, за своєю спрямованістю і змістом наше дослідження було спрямовано на осмислення феномену концептуалізму як нової лінгвофілософської методології. Аналіз розвитку лінгвістики і філософії свідчить про процес їх подальшого взаємопроникнення в умовах фундаменталізації техніки і віртуалізації сучасної наукової картини світу, які продовжуються. Достатньо обґрунтовано можна стверджувати, що наш час сповнений нових несподіваних уявлень про світ, про зміну образу життя людства в системі нових цінностей. Саме тут і відкривається широкий простір для узагальнень і появи нових концептів.

Перспективи подальших досліджень

Оскільки інтенсивний розвиток природничо-наукового знання супроводжується таким же інтенсивним розвитком техніки, яка все більше впливає на побут і формування нової комунікативної парадигми. У новій комунікативній ситуації все менше залишається місця для «живого» спілкування, а все більше місця займає «екран» як «інший». Тому і гуманітарна сфера потребує суттєво нових підходів для винайдення відповідних мовних і поняттєвих засобів, що має стати предметом подальшої співпраці науковців і політиків.

Список літератури

1. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / Пер. с фр. С. Н. Зенкина. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998.
2. Лотман Ю. М. Структура художественного текста // Об искусстве. – СПб.: Искусство, 1998.
3. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект. – Суми, Вид-во СумДУ, 2008.
4. Эпштейн М. Знак пробела: О будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение, 2004.

В.Н.ВАНДЫШЕВ

Сумский государственный университет, Сумы, Украина

E-mail: alburnus@mail.ru

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПТОЛОГИИ

Концептология опирается на существующую совокупность представлений о концептах как об исходящих понятиях, как об инновационных идеях, которые содержат в себе значительный творческий потенциал. Лингвистическое и философское виденье природы и сущности концепта обнаруживает определенные различия. По мнению некоторых исследователей, концептами становятся только те явления действительности, которые являются актуальными и ценными для определенной культуры. Феномен концептуализма нуждается в осмыслении как новая лингвофилософская методология.

Ключевые слова: концепт, концептология, инновация, реальность, лингвофилософия.

V.VANDYSHEV

Sumy state university, Sumy, Ukraine

E-mail: alburnus@mail.ru

METHODOLOGICAL ASPECTS OF CONCEPTOLOGY

Conceptology is defined as a philosophy of bottom-up notions as a constructive activity of thinking in the field of concepts and universals. Concept – is an innovative idea that involves considerable creativity or creative sense. Philosophical and linguistic understanding of the nature and essence of the concept reveals some differences, though according to some researchers, the concepts are only those aspects of reality that are relevant and valuable to a certain culture. The phenomenon of conceptualism requires understanding how the new linguophilosophical methodology.

Key words: concept, conceptology, innovation, reality linguophilosophy.

Стаття надійшла до редколегії 22.05.12

Прийнята до друку 27.05.12